

УДК 82-1:81'255.4=111=161.1=161.2

Стаднік І. О.

ОПОЗИЦІЯ «СВІЙ/ЧУЖИЙ» У СКЛАДІ КОНЦЕПТУ *WAR/ВІЙНА* (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ, ПРИСВЯЧЕНИХ ВІЙСЬКОВИМ ПОДІЯМ В УКРАЇНІ, ТА АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДІВ)

У статті розглядається специфіка вербальної маніфестації опозиції «свій/чужий». Проаналізовано різні модули сприйняття «свого» та «чужого» в контексті війни в Україні. Виявлено основні перекладацькі прийоми відтворення опозиції в перекладних текстах.

Ключові слова: опозиція «свій/чужий», посесивні відношення, адекватність, текст оригіналу, текст перекладу.

Стаднік І. О. Опозиция «свой/чужой» в составе концепта *WAR/ВОЙНА* (на материале поэтических произведений, посвященных военным событиям в Украине, и англоязычных переводов). – Статья.

В статье рассматривается специфика вербальной манифестации оппозиции «свой/чужой». Проанализированы различные модулы восприятия «своего» и «чужого» в контексте войны в Украине. Выявлены основные переводческие приемы воспроизведения оппозиции в переводных текстах.

Ключевые слова: оппозиция «свой/чужой», посессионные отношения, адекватность, текст оригинала, текст перевода.

Stadnik I. O. Opposition “own/alien” within the concept *WAR/ВІЙНА* (based on the poetries addressed to hostilities in Ukraine and English-language translations). – Article.

The article overviews the realization peculiarities of the opposition “own/alien”. Various manners of perception of “own” and “alien” in the context of war in Ukraine are analyzed. The main translation methods while reproducing the opposition are determined.

Key words: opposition “own/alien”, possessive relations, adequacy, source text, target text.

У світлі нещодавніх подій найбільше міжнародну спільноту схвилювали події на Сході України. Сутички та криза почалися на Донбасі відразу після анексії Криму Росією, а вторгнення російської армії на територію України сталося наприкінці серпня 2014 р. Ревoluційний дух згуртовує, тому не дивно, що в останні часи вітчизняні й закордонні письменники та поети написали чимало прозових і віршованих рядків із відлунням Ревoluції гідності й «гібридної» війни на Сході України. Насправді Євромайдан – це явище, яке вразило поетичну спільноту. Воно показало, що український народ існує, він є активним діячем, він не завжди погоджується зі своїми політиками, а тому заслуговує на безумовну пошану. Громадянське та геополітичне розлучення України з авторитарною Російською Федерацією надихнуло велику кількість майстрів слова. У своїх працях вони гостро й критично засуджують Кремль і великодержавний шовінізм переважної частини російського суспільства.

Значимо, що більшість поетичних творів військової тематики віддзеркалюють події на тлі катастрофи, спричиненої вторгненням в український світ чужинців, людей, які відрізняються від української спільноти етнічно й соціально: мовою, звичками, способом життя. Віршованим текстам військової тематики зазвичай властива мінімальна різноманітність актантів, тобто персонажна модель базується на опозиції «свій/чужий», психологічною основою якої є аксіологічне протиставлення в архаїчній свідомості людини свого (позитивного, безпечного, добре відомого) чужому (негативному, небезпечному й невідомому) [4, с. 27]. Значення цієї опозиції для будь-якої лінгвокультурної спільноти важко переоцінити,

оскільки вона істотно впливає як на поведінку окремого індивіда – представника цієї спільноти, так і на політичне життя, економіку, міждержавні відносини цілих народів. На нашу думку, у цьому плані дослідження опозиції «свій/чужий», її змісту та сприйняття носіями мови набуває особливого значення, саме тому актуальність теми не підлягає сумніву.

Мета статті полягає у вивченні лінгвокогнітивних особливостей вербального втілення опозиції «свій/чужий» як однієї зі складових концепту *WAR/ВІЙНА* в англomовних та україномовних віршах військової тематики, присвячених подіям 2013–2015 рр. в Україні.

Матеріалом дослідження слугують поетичні переклади творів російського поета О. Бившева, який виступає із жорсткою критикою агресивного курсу путінської Росії та щодо якого відкрито кримінальну справу про екстремізм за вірші на підтримку цілісності та європейського вибору України.

Серед дослідників, які звертаються до вивчення цієї проблематики, варто назвати С. Арутюнова, М. Бахтіна, М. Бубера, Б. Вальденфельса, Е. Гіденса, Е. Сміта, якими було встановлено, що опозиція «свій/чужий» має універсальний характер і є невід'ємною складовою онтологічних уявлень щодо бінарної структури світу. Зокрема, визнається, що для мовної картини світу ця опозиція є основною: у найзагальнішому вигляді національна ідентичність виступає способом проведення відмінностей між тими, хто належить до нашого співтовариства, і тими, хто до нього не належить [3].

Аналіз поетичних творів, присвячених подіям 2013–2015 рр. в Україні, дає підстави стверджу-

вати, що війна, як і будь-яка інша людська діяльність, передбачає типовий для цієї ситуації набір персонажів: своїх і ворогів. Специфіка концепту WAR/ВІЙНА в поезії полягає в тому, що кордони між «своїм» і «чужим» наводяться чітко: *когда по улице ехал / квадроцикл с пристроенным минометом / мы не спрашивали, кто вы, / с чьей стороны, за кого вы / мы просто падали на пол. – when a four wheeler with a mortar / passed down the street / we weren't asking who are you / whose side are you on / we fell down to the floor and lay there* [7].

«Ні н'яді Криму путінським чекістам!» – / Відлунює у зраних серцях. / На підступу усі москальської банди. – Hear, Russian fighters! Ukraine's guns are loaded, / Crimea to hold, beloved jewel of their soul. / When cross your 'sights swarm the Moscaloy scores (або Russian fighters hear now: Ukraine's rifles are loaded / Crimea will Hold! It's the jewel of our soul. / Russian boots on our throats, our souls mocked and despoiled) [7].

Ответьте по-бандеровски, друзья: / «Хай зачлинуться кров'ю окупанти!» – / Иначе «з тими гадами» нельзя. / Зустріньте ворогів, як предки ваши, / Чтоб не топтался здесь чужою сапог. – Then, sons of Bandera, hold not your fire, / But drench the invaders in lead from your bores; / Light for each bastard his merited pyre. / Fight like guerillas – your auto-da-fe / To purge their foul jackbooted prints from the land (або Bandera's sons load, search out good fields of fire / Drown them in their own blood, spilled by freedom uncoiled / Treat the moscoloy bastards to a great funeral pyre. / Fight like guerrillas – with mystery slay / Let no strangers in jackboots feel safe in our land) [7].

Лексеми персонажної моделі концепту WAR/ВІЙНА *сторона/side, окупанти/invaders* адекватно відтворені в ПТ за допомогою своїх регулярних еквівалентів без втрати чи спотворення прагматики оригіналу. Далі необхідно зазначити, що усталені в українській мовній картині світу уявлення про «свої» та «чужі» денотати можуть бути концептуалізованими на основі трьох типів (власне й невластне) посесивних відношень: власне належності/неналежності, кровної пов'язаності/непов'язаності, духовної (ідейної) спільності/відмінності [2, с. 14]. Якщо уявлення про «свої» об'єкти в українській мовній картині світу є усталеними як виразно позитивні чи нейтральні, то ставлення українців до «чужого» може бути негативним або нейтральним. До найвагоміших критеріїв «чужого» належать територіальна належність, віросповідання, соціальний статус, зовнішність, мовні й мовленнєві особливості, тип поведінки на «своїй» («нашій») території, етнокультурна унікальність.

Серед наведених прикладів було виділено такі типи «чужаків»: *путінські чекісти, москаль-*

ська банда, окупанти, гади. Зрозуміло, що кожна з лексем, словосполучень несе яскраво негативне навантаження, однак у ПТ спостерігаємо більш нейтральну конотацію, немов перекладачі намагаються завуалювати образливі прізвиська російських військових і росіян взагалі (*путінські чекісти – Russian fighters; москальська банда – Moscaloy scores*).

Отже, у відтворенні словосполучення *путінські чекісти* перекладачі через відсутність у мові перекладу еквівалентів вдалися до заміни образів мови джерела стандартним образом *Russian fighters* (генералізації); це словосполучення має нейтральне значення в ПТ. Чекісти для носія україно- й російськомовної картин світу – це «янголи смерті», які займалися знищенням «ворогів» народу. Таким чином, лексема *чекісти* вживається метафорично щодо російських військових та підкреслює їхній тип поведінки на чужій території. Перекладачі, однак, випускають цю одиницю, а лексема *fighters* не передає інтенцію, яку прагнув донести до читача автор, а отже, у цьому випадку спостерігаємо нейтралізацію оцінності. Подібну заміну в цьому контексті вважаємо виправданою, оскільки вона не заважає адекватному відтворенню ВТ.

Словосполучення *москальська банда* в першому ПТ відтворено за допомогою транслітерації *Moscaloy* та генералізації *scores* (*десятки*). Такий переклад, на наше переконання, нейтралізує негативно експресивне значення словосполучення оригіналу. Для англomовного читача вважається, що атрибут *Moscaloy* буде незрозумілим (етнонім *москаль* часто вживається як образлива й іронічна назва громадян Росії незалежно від їхнього етнічного походження чи місця проживання). У поляків, білорусів та українців цей етнонім зазвичай має негативно-конотативний відтінок, на відміну від західноєвропейських народів, а лексема *score* має нейтральну конотацію, яка відрізняється від лексеми *банда* (у «Словнику української мови» слово «банда» визначається як «озброєна група злочинців, що чинять грабежі, розбої, вбивства; зневажливо про озброєний контрреволюційний загін, організовану групу шпигунів, диверсантів або ворожі війська» [5, с. 44]).

У другому ПТ можна припустити, що за допомогою метонімії *russian boots* перекладач прагне компенсувати значення лексеми *банда*, відтворення якої в ПТ зазнало певних втрат. Вдаючись до перекладацького прийому компенсації, перекладач перекладає неперекладні на перший погляд елементи, зберігаючи їхнє іронічне забарвлення, яким щедро наділив їх автор. На нашу думку, таке перекладацьке рішення можна вважати частково адекватним, оскільки в словнику фразеологічний вислів *boots on our throats* (or *take someone by the throat*) означає «seize control of something

or somebody» [6]. Мається на увазі, що група осіб (російські військові) пригнічує волю іншої групи осіб (український народ), змушуючи діяти згідно зі своїми намірами.

Що стосується лексеми *гади*, то перекладачі, на наше переконання, зрозуміли й правильно інтерпретували символічне значення, оскільки в слов'янській міфології для того, щоб убити «гада», необхідно спалити його на багатті. Як бачимо, у ПТ прагнення автора покарати негідників відтворено як *merited pyre* та *funeral pyre* відповідно. Отже, подібне додавання є виправданим контекстом.

Лінгвокультурні типажі «своєків» у ВТ сформовані на основі уявлень про духовну (ідейну) спільність та представлені одиницями *по-бандеровски* – *sons of Bandera* та *Bandera's sons* відповідно. Вони являють собою єдине поняття, концептуальною основою якого є уявлення про людину «свою» духовно, ідейно чи соціально, номіновану через родинну спорідненість, що є найвищим виявом «близькості». У ВТ автор вживає «національно детерміноване» прецедентне ім'я *С. Бандера*, яке розділяється лише представниками більш локальних культурних співтовариств, у яких є свої «національні герої», а саме громадянами Західної України. Водночас росіяни категорично заперечують позитивну роль такого діяча України, який виступав проти російського імперіалізму. У ПТ перекладачі повністю відтворюють позитивну конотацію лексеми *по-бандеровски* за допомогою словосполучень *sons of Bandera* та *Bandera's sons*.

Далі перекладачі у відтворенні опозиції «свій/чужий» вдаються до морфологічної заміни: 1) атрибут *чужой* відтворено за допомогою прономінативу *their* (одна з базових бінарних опозицій *our/their*, у якій ліва частина опозиції вважається завжди позитивно маркованою, а права – негативно маркованою), що не суперечить культурі мови перекладу; 2) атрибут *чужой* відтворено номінативною одиницею *stranger* (чужоземець), що в цьому рядку веде до елімінації метафори й негативно конотації лексеми. Вважаємо, що в цьому прикладі відтворення атрибуту *чужой* лексемою *alien (a resident born in or belonging to another country who has not acquired citizenship by naturalization)* [6] було б більш виправданим контекстом. На нашу думку, переклад суперечить думці оригіналу, а цю лексему в другому перекладі відтворено неадекватно. Щодо першого перекладу спостерігаємо інтенсифікуючу роль вербального вираження емоцій, тобто експресивність посилюється синтаксичної природою ПТ. Інфінітивне речення *To purge their foul jackbooted prints from the land* втілює сильну емоційно-експресивну реакцію автора оригіналу на те, що відбувається, а також висуває на перший план вимогу про виконання дії.

У цьому прикладі негативно забарвлена лексика щодо російських військових в обох ПТ проводить межу між Україною та ворожою до неї Росією. При цьому Україна постає як жертва, проте в першому ПТ не долучається до сфери «свій», що підтверджується вживанням прийменників *their* і *your* щодо українського народу, зокрема й військових. Натомість у другому ПТ використовуються іменники, прийменники та прислівники із семантикою належності й спорідненості, наприклад: *our soul, our throats, feel safe, our land, happily, with us, we stand, our spirit*. При цьому вже Україна входить до сфери «свій», що простежується в збільшенні займенників *свій, наш* тощо.

Місце України посунулось ближче до сфери «свої» з посиленням військової агресії з боку Росії. Натомість Росія в англійських перекладах постає як персоніфікований звір (*ведмідь*) або злодій, що відносить її до сфери «чужий», наприклад: *Росія погрожує марш-кидком... – Dare the Bear march in or drop from the sky...* (або *The Bear may march in or drop from the sky...*) [7]. У ПТ топонім *Росія*, який денотує учасника воєнних дій, відтворюється за допомогою образу-символу *Bear*. У цьому разі перекладачі використовують алегорію. Зазначимо, що культ ведмеда як тотемної тварини був поширеним серед багатьох народів, які населяють Росію, проте було б перебільшенням вважати його образом-символом, з яким росіяни ототожнюють себе й свою державу. Як символ Росії ведмідь з'явився, безумовно, на Заході, і відображає варварство, агресію, лінь. Підкреслимо, що цей образ перекладачі використали не випадково, адже він викликає в представників англійської картини світу почуття власної цивілізаційної переваги, проте водночас страх. Пробуджуючи страх, він допомагає обґрунтувати певну зовнішню політику щодо Росії. У результаті *Захід* для носія російськомовної картини світу виступає основним цивілізаційним антиподом Росії, який провокує проти неї «світову змову», а *НАТО* – «агресивним блоком», що виступає інструментом цієї всесвітньої антиросійської агресії.

В обох ПТ спостерігаємо додавання фразеологізму *drop from the sky* (*звалитися як сніг на голову* [1, с. 104], тобто несподівано), що є невідповідним, оскільки поведінка Росії щодо України стала несподіваною для англійської (європейської) спільноти. Отже, в англійській мовній картині світу вагоме місце посідає фактор «несподіваності», що означає щось непередбачуване або вороже та включає до сфери «чужий».

И вот Россия, «громкая держава»... – Oh Mother country, cruel “power of might”... [7]. Підкреслимо, що лапки в останньому прикладі є, безсумнівно, досить ефективним засобом створення різних семантико-стилістичних відтінків вислову. Таким чином, словосполучення *«громкая держава»*

ва» вживається метафорично щодо наддержави у світі (Росії) та лунає із саркастичною насмішкою над нею. Цей вислів було перекладено із частковим збереженням ситуації “*power of might*”; також було використано прийом додавання лексичної одиниці *cruel* із семантикою неналежності (ворожості), що значно підвищує образність оригіналу.

У наступних перекладах відчувається скоріше вагання перекладачів із приводу того, як передавати негативну риторичку в бік Росії. Наприклад: *Вот и вся идея «лугандина», / Самый полный её портрет. / Поскорей бы ты сдохла, гадина! / На земле тебе места нет. – That’s the idea behind “LUGANdina”, / True portrait of Russia’s face / Must vanish – vanquished – from the arena. / On this sordid earth has no place (або That’s the idea of “LUGANdina” – / True portrait of Russia’s face – / She has to vanish from arena! / On the Earth, she has no place!) [7]. У ПТ втрачається анімалістичне ставлення до Росії (*сдохла гадина*) та нейтралізується негативна конотація з вживанням дієслова *vanish* (зникнути) в обох ПТ.*

Особливим в українській і російській мовних картинах світу є спосіб концептуального «відчуження» тих денотатів, які загалом не є для суб’єкта невідомими, незрозумілими чи невизначеними. Мовними засобами вираження «відчуженого знеособлення» (термін О. Дубчак) у таких ситуаціях є стверджувально-узагальнювальні та неозначені займенникові прикметники *всякий, будь-який, який-небудь* та *якийсь*. Зауважимо, що автор ВТ є носієм російськомовної картини світу, проте в наступному рядку він зневажливо вдає, що немає жодного відношення до Росії та її громадян, наприклад: *Невідомий спецназ виник якийсь там. – There in Crimea a pageant exploded (або Somewhere in Crimea a staged riot exploited) [7].* В обох ПТ відразу помічаємо метафоричну модель ВІЙНА – ЦЕ ВИСТАВА. У наведених текстах англійською мовою цікавим є використання слів, які належать до сфери мистецтва (*pageant – театралізована вистава; staged – інсценований*), що наочно показує значущість театру для представників англійської культури. Отже, у текстах перекладу спостерігаються вилучення й додавання, оскільки військовий термін *спецназ* та неозначений займенниковий прикметник *якийсь* у ПТ вилучено, натомість перекладачами наведено лексеми *pageant* та *staged riot*. Вживання цих слів цілком відповідає предметній ситуації: учасники військових дій виступають на сцені й виконують ролі, а публіка (людство) уважно стежить за розвитком подій на сцені.

У перекладі цього рядка обидва перекладачі використовують конкретизацію, зокрема, прислівник місця *там* замінюють топонімом *Crimea*, щоб читач відразу зрозумів, які саме події розкриває автор. Таким чином, у ПТ думка є більш

конкретизованою. Отже, використання цього топоніму для опису місця дії є виправданим. Однак, як переконуємось, у наведених перекладах втрачається розмежування ворогуючих сторін на своїх і чужих.

Для українського народу стало традиційним усвідомлювати втрату державності й незалежності в предикатах смерті (яскравим прикладом слугує Національний гімн України). Невипадково з предикатами смерті прямо чи опосередковано пов’язуються такі рядки: *Мы – солдаты Степана Бандеры. / Что фашисты нам, что москали / <...> / Мы идём на врагов, смерти в жерло. / Пусть погибнем за рідну свою. / Україна, вона ще не вмерла. / I до зустрічі, друзі, в раю! – We, the soldiers of Stepan Bandera, / We fight the commies and Nazis! / <...> / For Her, we will face our enemies, even into the mouth of death! / Let us perish for our Native Land / So that She, Ukraine, may never die! / And I will meet you, my friends, in Paradise! [7].*

Таким чином, концепт WAR/ВІЙНА є антиномічним: з одного боку, війна є трагедією, оскільки в її основі лежить руйнування, а з іншого – війна дозволяє людині демонструвати свої найкращі якості: співчуття, милосердя, взаємовиручку, мужність. У наведених прикладах спостерігаємо точну передачу лексичних одиниць на позначення хоробрості, мужності й відданості Батьківщині. Вважаємо, що це пов’язується з тим, що в обох лінгвокультурах такі якості людини є пріоритетними. Цікавим є перехід автором у тексті оригіналу з російської на українську мову. У такий спосіб він імпліцитно відносить сміливців до сфери «свій». У ПТ цей авторський прийом мовонаслідування частково «стертий» через різницю в двох мовах, проте перекладач компенсує це відтворенням лексем сфери опозиції «свій/чужий» ВТ еквівалентами із семантикою належності в ПТ (*рідну свою – our Native Land, друзі – my friends, идём на врагов – face our enemies*). В аналізованих рядках українці постають як люди з активною позицією, які з’єдналися разом заради спільної мети. І хоча для англійського читача українці є окремим, або «чужим», народом, він уже сприймається дружнім на відміну від інших країн, зокрема й Росії.

Цікавим є відтворення етноніму *москали* лексичною одиницею *commies*, адже вважаємо, що така заміна є необхідною для англійського читача, оскільки переклад лексеми *москаль* за допомогою транслітерації був би незрозумілим для культури ПТ, а лексема *commu* (комунізм) описує «злочинну» ідеологію, яка характерна для Росії та є загальновідомою у світі. Для читача створюється образ «чужих» політичних ідеологій (нацизм, комунізм) для Європи й України, що мають спільні погляди та позиції. Підкреслимо, що Росія не є розвинутою країною (тобто залишилась у полоні

пережитків старої комуністичної ідеології) у європейському розумінні, тому вважаємо переклад адекватним.

У наведених далі прикладах простежується критика національної свідомості росіян, узагальнюючи все суспільство, а не лише політику В. Путіна, «чужих» принципів російського народу, який не бажає жити в демократичному світі, наприклад: *Вы за что там воюете, суки? / За покойный Советский Союз? – Why do you fight there on Vladimir's whim? / For Soviet knavery despised and disgraced?* [7].

У першому рядку ВТ використання дисфемізму *суки* обумовлюється відношенням описуваного об'єкта до «чужих», його вживання має на меті зробити вислів більш грубим і неприємним для реципієнта, підсилити його негативні сторони. Однак у ПТ перекладач вилучив його, натомість додав словосполучення *Vladimir's whim*, чим висловлює власні міркування з приводу ситуації в Україні. Виходить, що ВТ підкреслює опозицію «свій/чужий», а ПТ зовсім не фокусує увагу читача на ній. Далі перекладач надає оцінну конотацію Радянському Союзу, наділивши його новим ім'ям *Soviet knavery* (буквально *Радянське шахрайство*), а дієприкметники *despised* (*ненависний*) і *disgraced* (*ганебний*) ще більше посилюють негативне значення цього найменування. Таким чином, словосполучення *Soviet knavery* вживається метафорично щодо Радянського Союзу, лунає із саркастичною насмішкою. Підкреслимо, що лише Росією розпад СРСР сприймався як історична травма, втрата колишньої геополітичної величі («геополітична катастрофа»), тоді як для більшості держав СНД (у тому числі України) цей розпад

інтерпретувався в термінах «здобуття незалежності», «звільнення» тощо.

Наостанок варто коротко зупинитись на протиставленні Україна – Росія, що вказує на початок розколу в суспільстві завжди братерських народів та є «першою ластівкою», яка призвела до актуалізації опозиції «свій/чужий». Наприклад: *Украине – слава великая! / А России – навек позор! – Russia, once beloved name, / Incurring universal hate* (або *Ukraine's future – the glory of great! / Russia forever should be ashamed!*) [7]. В аналізованому прикладі антитеза *слава/позор* посилює такий розподіл. Проте якщо другий ПТ відтворює антитезу *glory of great/ashamed*, перший переклад зберігає лише фокус уваги, спрямований на зло, що йде від Росії як агресора. Вважаємо, що перший ПТ не відтворює прагматики оригіналу та послаблює розмежування ворогуючих сторін на два табори: «своїх» і «чужих».

Висновки. Отже, опозиція «свій/чужий» у свідомості носіїв української, російської та англійської мовних картин світу пов'язується з категорією посесивності, у досліджуваних мовах є вербально представленою присвійними займенниками, лексичними одиницями, семантика яких вказує на приналежність, спорідненість, володіння чи відчуженість, а також стилістичними тропами й фігурами. Однак через етноспецифічну віддаленість носіїв англійської мови в перекладах спостерігаємо часткове «невключення» до сфери «свої» та нейтралізацію лексичних «кордонів» сфери «чужі».

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в пошуку й розробці перекладацьких стратегій і тактик у відтворенні концепту WAR/ВІЙНА в дипломатичному дискурсі.

Література

1. Балла М. Англо-український словник : у 2 т. / М. Балла. – К. : Освіта, 1996. – Т. 2. – 712 с.
2. Дубчак О. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / О. Дубчак. – К., 2009. – 22 с.
3. Ковальова Г. Опозиція «свій – чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації / Г. Ковальова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». – 2009. – Вип. 5. – С. 84–91. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoafs_2009_5_10.pdf.
4. Селіванова О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості: на матеріалі українських паремій / О. Селіванова // Мовознавство: науково-теоретичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
5. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 10. – 1979. – 657 с.
6. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com>.
7. Livejournal [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://byvshev1972.livejournal.com/20111.html>.